

Власенко Тетяна Анатоліївна,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки підприємства
та організації бізнесу,
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця
Станіславик Олена В'ячеславівна,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри маркетингу, менеджменту,
публічного управління та адміністрування,
Держаний університет інтелектуальних
технологій і зв'язку
Коваленко Дмитро Олегович,
аспірант,
Державний біотехнологічний університет

Vlasenko Tetiana,
Doctor of Economic Sciences,
Professor,
Simon Kuznets Kharkiv National
University of Economics,
<https://orcid.org/0000-0002-9515-2423>
Stanislavyk Olena,
Doctor of Economics Sciences,
Professor,
State University of Intellectual Technologies and
Communication
<https://orcid.org/0000-0003-2481-9961>
Kovalenko Dmytro, Postgraduate Student,
State Biotechnology University,
<https://orcid.org/0009-0009-6244-3628>

**ДОЦІЛЬНІСТЬ ТА РИЗИКИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВ НА ЗАСАДАХ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ
EXPEDIENCY AND RISKS OF ORGANIZING THE ACTIVITIES OF AGRICULTURAL ENTERPRISES ON
THE BASIS OF CIRCULAR ECONOMY**

Власенко Т. А., Станіславик О. В., Коваленко Д. О.
Доцільність та ризики організації діяльності
сільськогосподарських підприємств на засадах
циркулярної економіки. *Український журнал
прикладної економіки та техніки*.
2022. Том 7. № 4. С. 207 – 211.

Vlasenko T., Stanislavyk O., Kovalenko D.
Expediency and risks of organizing the
activities of agricultural enterprises on the
basis of circular economy. *Ukrainian Journal of
Applied Economics and Technology*. 2022.
Volume 7. № 4, pp. 207 – 211.

Циркулярна економіка є важливим трендом розвитку сільського господарства й одночасно її викликом. Циркулярний підхід дозволяє знайти ефективні способи зниження витрат, виходу на нові ринки, зокрема закордонні, а також посилити соціальну відповідальність свого бізнесу та споживачів продукції. Метою дослідження є визначення доцільності та ризиків організації діяльності сільськогосподарських підприємств на засадах циркулярної економіки в сучасних умовах. Проаналізована ситуація, що склалася в Україні з обробкою посівних площ сільськогосподарських культур під урожай добривами та пестицидами. Основні складності пов'язані з недостатнім використанням органічних добрив, хоча вже склалася позитивна зрушення в цьому питанні. Обґрунтовано основні переваги циркулярного агробізнесу, а також перелік ризиків, які створюють бар'єри для впровадження циркулярної економіки в діяльність сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: циркулярна економіка, сільськогосподарське підприємство, поводження з відходами, потенціал.

The circular economy is an important trend in the development of agriculture and as well as its challenge. The circular approach allows to find effective ways to reduce costs, enter new markets, in particular foreign ones, as well as strengthen the social responsibility of business and product consumers. The purpose of the study is to determine the expediency and risks of organizing the activities of agricultural enterprises based on the circular economy in modern conditions. The strategic importance of agriculture in Ukraine, which provides more than 40% of export revenue, is emphasized. The situation in Ukraine with the treatment of agricultural crops for harvest with fertilizers and pesticides is analyzed. The main difficulties are related to the insufficient use of organic fertilizers, although there have already been positive developments. The main advantages of circular agribusiness, which are related to: 1) minimization of waste in the process of production and consumption of products and services, which will reduce their negative impact on the environment; 2) the high potential of scaling circular economy methods, which contributes to the growing involvement of investment capital in the field of agriculture.

Specific features of risks that create barriers to the implementation of circular economy in the activities of agricultural enterprises in modern conditions, are determined. Therefore, they are grouped as follows: 1) financial (long-term investment costs for circular models and technologies; the principle of "green finance"); 2) marketing (planned moral aging as an effective option for ensuring sales volumes in the future); 3) organizational (difficult process of restructuring the current business model into an economical and circular one; weak awareness of the sustainable development concept and its connection with circular effects).

Attention is focused on the fact that when planning the transition to circular business models, the strategic task of increasing the share of added value of agricultural products should be followed.

Keywords: circular economy, agricultural enterprise, waste management, potential.

Вступ

Сучасні умови господарювання вимагають від виробників сільськогосподарської продукції прискорювати трансформаційний процес у нову модель, допомагаючи провідним гравцям агроринку переосмислювати свої позиції і розширювати сферу застосування технологічних рішень економіки замкнутого циклу. Така модель економічного розвитку, циркулярна економіка, отримала підтримку в багатьох країнах світу шляхом декларування відповідних політичних рішень, планів, довгострокових програм і практичних дій. Циркулярну економіку будують за прикладом максимально замкнутого кругообігу речовин у природі, а виробництва націлюють на збереження цінності сировини і продукції до закінчення етапу їх використання. Перехід до подібної системи орієнтує не тільки на екологічні, але й на економічні переваги за рахунок економії витрат, утворення нових робочих місць, запобігання забруднення навколишнього природного середовища.

Теоретичні та практичні питання впровадження принципів циркулярної економіки в бізнесі, зокрема аграрному, достатньо широко знайшли своє відображення у дослідженнях багатьох науковців, зокрема, таких, як: М. Бортнікова, Х. Євчук, Р. Набока, Н. Ліба, М. Руда, Р. Смирнов, Т. Яремчук та ін. В світі циркулярну економіку визнають однією з головних складових Індустрії 4.0, тобто Четвертої промислової революції. Її орієнтири на скорочення споживання та безвідходного виробництва відображають реалії загострення екологічної кризи в глобальному масштабі (вичерпність природних ресурсів, шкідливість викидів та забруднення, виснаження ґрунту тощо). Ключовим гравцем на агроринку є і залишається окремо взяте сільськогосподарське підприємство, а отже, такий новітній підхід до справи актуалізує якісне та економічне оцінювання їх потенціалу щодо переходу на замкнуті цикли використання ресурсів в сучасних реаліях.

Визначення мети та цілей дослідження

Метою дослідження є визначення доцільності та ризиків організації діяльності сільськогосподарських підприємств на засадах циркулярної економіки в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу

Циркулярна економіка є важливим трендом розвитку сільського господарства й одночасно її викликом. Вона активно впроваджується у країнах ЄС, покладений початок і в Україні. Слід зазначити, що значна частина трактувань поняття циркулярної економіки [1, 2, 3] фокусуються на використанні вторинних ресурсів або системних змінах. І саме ці факти дещо відлякують агробізнес від цього процесу. Аргументація тут така, що для стабільної справи потрібні стабільні та достатні джерела ресурсів, для чого потрібне налагодження нових зв'язків, які не завжди наявні в потрібному регіоні. Системні зміни взагалі стосуються стратегічних рішень, які є витратними на перших етапах впровадження проєкту, а також є незворотними. І тут могла б бути не зайвою, а, навпаки, прийти на допомогу відповідна освіта та навички проєктного управління. Тож не всі представники агросфери радо відгукуються про такі перспективи. Повоєнний розвиток економіки вже зараз є одним з тих питань, яким опікуються і закордонні партнери, і влада, і бізнес. Якщо розглядати його як масштабний процес змін, то він може бути

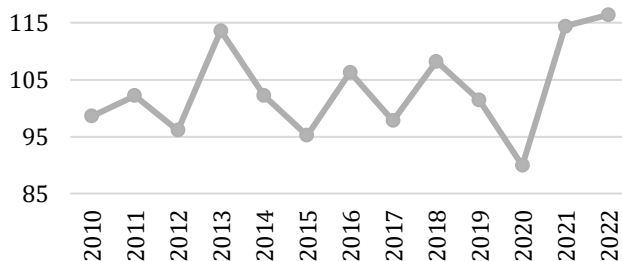

Рис. 1. Динаміка індексу сільськогосподарської продукції за період 2010-2022 рр.
Складено автором на основі узагальнення [4]

запланований як такий, що передбачає впровадження циркулярних принципів, особливо це стосується тих суб'єктів господарювання, які суттєво постраждали і потребують відновлення техніки та технологій.

В Україні сільське господарство вже декілька років поспіль є основною галуззю економіки, яка до того ж забезпечує понад 40% виручки від експорту продукції. Надалі прогнози теж позитивні, бо є можливості і наявний попит на сільськогосподарську продукцію за кордоном. За даними Державного комітету статистики України останні два роки індекс сільськогосподарської продукції набував значного зростання (рис. 1), навіть незважаючи на певний колапс, який мав місце у перші місяці військових дій, пов'язаний з логістикою та втратами врожаю. Окрім виконання програми продовольчого забезпечення та бюджетоутворюючого компонента є й інша сторона медалі агробізнесу. Загальне зрос-

тання сільськогосподарського виробництва спричиняє все більший тиск на навколишнє середовище. Від цього стає відчутним негативний вплив на ґрунт, повітря та водні ресурси, та, як наслідок, подальше відображення на здоров'ї населення та стійкість екосистем, які піддаються суттєвому ризику.

Як стверджують експерти [5], сільське господарство останнім часом за обсягами викидів парникових газів можна прирівняти до енергетики. Сукупно викиди від обробки землі, використання добрив, поводження з гноєм та іншими відходами від тваринництва складають майже 90 млн тон CO₂. При цьому слід зазначити, що сама агропромисловість є однією з найбільш вразливих до кліматичних змін та погодних умов. Активісти «зеленої» економіки сварять аграрників за використання хімічних способів обробки ґрунтів та врожаю. На рис. 2 наведено динаміку показників посівних площ сільськогосподарських культур, відведених під урожай, та їх обробку різними видами добрив та пестицидами.

Як видно з рис. 2, за період 2019-2021 рр. спостерігалось поступове збільшення посівних площ сільськогосподарських культур у 2020 р. на 0,5% та у 2021 р. на 1,5%. При цьому площі, оброблені мінеральними добривами, збільшилися на 0,05% та 2,2% відповідно. Площі, оброблені пестицидами, зросли на 0,3% та 2,8%. А от розповсюдженість обробки органічними добривами (гній сільськогосподарських тварин, послід свійської птиці, мул, торф, компост тощо) у 2020 р порівняно з 2019 р. зросла на 24,2%, а у 2021 р. – ще на 7,3%, що є, без сумніву, позитивною тенденцією. Хоча в підсумку застосування цього виду добрив є на порядок нижчим за мінеральні та пестициди.

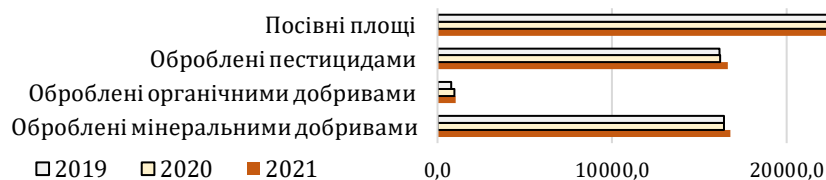

Рис. 2. Обробка посівних площ сільськогосподарських культур під урожай добривами та пестицидами

Складено автором на основі узагальнення [6]

Як показує аграрна практика, інтенсифікація сільськогосподарського виробництва

та, зокрема, промислового тваринництва, є причиною багатьох екологічних проблем: забруднення повітря та довкілля, виснаження природних ресурсів, ґрунтів, води, а також скупчення парникових газів, що призводять до глобальної зміни клімату. Тож для переведення діяльності на принципи циркулярної економіки слід серйозно розглядати варіанти збільшення використання саме органічних добрив. Це вирішить нагальні питання зниження відходів від інших господарств (садівництва, тваринництва та птахівництва) і також сприятиме екологічному виробництву певних видів сільськогосподарської продукції.

Деякі аграрні підприємств вже працюють за принципом циркуляційної економіки та, поряд з екологічними, також отримують синергійні ефекти. Вони отримують великі розміри доходів і загалом утримують високоефективний бізнес. В літературі наводяться різні приклади [7, 8]. Так, яскравим представником є вертикально інтегрована компанія «Миронівський хлібопродукт» (МХП). Вона управляє великими площами землі, вирощує багато різних видів зерна та олійних культур. Компанія МХП володіє популярними брендами готової до приготування або готової до вживання продукції: «Наша Ряба», «Легко!», «Бащинський», «РябChick», «Курка по-домашньому», «Ukrainian Chicken», «Qualiko», «Sultanah», «Assilah», «Kurator»; а також брендами відомих франчайзингових магазинів «М'ясомаркет». Географія експорту компанії охоплює понад 80 країн. Це, перш за все, інноваційна компанія, де сконцентровані інтелектуальні рішення багато-планових питань. При цьому слід зазначити, що МХП не експортує пшеницю чи кукурудзу, а вкладає сировину у тваринництво й птахівництво. І вже тоді готову продукцію (м'ясо, м'ясні вироби та яйця) експортує.

Позитивним фактом в регулюванні стало багаторазове оновлення законодавства в галузі циркулярної економіки. Воно стосується механізмів поводження з відходами, зокрема від руйнації, перегляду екологічного оподаткування. Але підтримка поетапного переходу до такої відновлювальної економіки в Україні потребує суттєвої технічної модернізації. Незважаючи на виснаженість від війни, Україна накопичує потенціал для переходу від лінійної економіки, яка сьогодні активно використовується, до екологічної та економічно ефективної циркулярної моделі. Це не просто модний тренд, це погляд у майбутнє. Так, є суттєві можливості для розвитку компо-

стування з добуванням енергії і добрив, а також переробки харчових, промислових і комунальних відходів, інтеграційних трансформацій в секторі великої сільськогосподарської техніки тощо.

З огляду на вище сказане, доцільним є залучення громадських організацій та науковців до:

- створення і просування інформаційної політики для населення щодо потенційних негативних наслідків довкілля та здоров'ю людей;

- спонукання компанії до впровадження кращих екологічних стандартів, нормативів та технік;

- здійснення громадського контролю за тим, щоб діяльність підприємств не порушували права місцевого населення на чисте довкілля;

- залучення громад до участі при ухваленні рішень щодо забезпечення безпечного середовища.

У циркулярній економіці акцент робиться на ефективному використанні сировини, що досягається за рахунок поєднання різних бізнес-моделей. В умовах сільського господарства України вже активно застосовуються такі [2, 9, 10]: відновлення ресурсів (Resources recovery), продукт як послуга (Product as a Service), циркулярні поставки (Circular suppliers).

Як показує практика, основними перевагами циркулярного аграрного бізнесу є: 1) мінімізація створення відходів в процесі виготовлення та споживання продукту та послуг, що зменшить їх негативний вплив на навколишнє середовище; 2) методи циркулярної економіки мають високий потенціал масштабування, що сприяє зростанню обсягів залучення інвестицій до сфери сільського господарства; 3) перехід на принципи циркулярної економіки схоже на довгострокові інвестиції в бренд. Такий процес можна пояснити через формування соціально відповідальної поведінки агропромислового підприємства та закріплення в думках споживачів асоціації відповідної продукції з безпекою та гарними справами.

Якщо ж переваги такі вагомі, доцільно сказати про те, чому ж тоді не відбувається масове впровадження кругових технологій саме у сільському господарстві. Будь-який вид агробізнес має підлаштовуватись під багато організаційних складнощів, і це за стабільних часів. Сам перехідний період на нові технологічні вимоги несе певний рівень невизначеності та страху від змін та нечітких прогнозів результатів діяльності.

Ризики, що створюють бар'єри для впровадження циркулярної економіки, можна згрупувати наступними чином: 1) фінансові (інвестиційні витрати в моделі та технології циркулярної економіки є на довгострокових та на початкових етапах значущими; вимоги за принципом «зелених фінансів» звужують джерела фінансування циркулярних проєктів); 2) маркетингові (планове моральне старіння як діючий варіант забезпечення обсягів продажу підприємств в майбутньому); 3) організаційні (складний процес перебудови діючої бізнес-моделі на ощадну, кругову; слабка поінформованість про концепцію сталого розвитку та її зв'язок з циркулярними ефектами).

Слід зазначити, що вже сьогодні необхідно активно популяризувати ідею сталого сільського розвитку та дбати про розвиток малих і середніх фермерських господарств, які сьогодні є альтернативою великим промисловим агропідприємствам. Зараз така підтримка вкрай важлива, бо це робочі місця, це гнучкість та хазяйновитість, це досвід і зацікавленість у розвитку території (сільської місцевості). Є велике переконання в тому, що малі сільськогосподарські виробники у своїй роботі керуються принципами ощадливості та відповідальності до довкілля, а ще в майбутньому вони охоче можуть вдаватися до інтеграційних процесів з метою оптимізації витрат та посилення ринкової присутності. Також було зацентровано увагу на незначній поки що частці відходів, які переробляються в Україні, що спричиняє накопичення сміття на території країни та згодом може призвести до негативних екологічних та економічних наслідків. Тим паче, що землі в країні родючі, і розширювати площу полігонів для сміття на них не є доцільним. Наведені вище факти та висновки доводять необхідність рішучих дій в напрямі впровадження циркулярної економіки в сільське господарство України. При впровадженні циркулярних бізнес-моделей слід дотримуватись такого стратегічного завдання, як збільшення частки доданої вартості при виготовленні відповідного продукту, що можливо через стимулювання виробництва й експорт готової сільськогосподарської продукції (борошна, олії, м'ясних виробів тощо), а не лише аграрної сировини, як це відбувається зараз.

Висновки та перспективи подальших розвідок

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що перехід сільськогосподарських підприємств на принципи циркулярної економіки в сучасних умовах є не тільки актуальним, а й

неминучим. Циркулярний підхід сьогодні дозволяє знайти ефективні способи зниження витрат, виходу на нові цільові ринки, зокрема закордонні, а також посилити соціальну відповідальність свого бізнесу та споживачів сільськогосподарської продукції.

Проаналізована ситуація, що склалася в Україні з обробкою посівних площ сільськогосподарських культур під урожай добривами та пестицидами. Основні складності пов'язані з недостатнім використанням органічних добрив, хоча вже склалися позитивні зрушення в цьому питанні. Обґрунтовано основні переваги циркулярного аграрного бізнесу, а також перелік ризиків, які створюють сьогодні бар'єри для впровадження циркулярної економіки в діяльність сільськогосподарських підприємств. Акцентується увага на тому, що при плануванні переходу на циркулярні бізнес-моделі слід дотримуватися стратегічного завдання щодо збільшення частки доданої вартості.

Список літератури

1. Зварич І. Циркулярна економіка і глобалізоване управління відходами. *Журнал європейської економіки*. 2017. Том 16. № 1 (60). С. 41-57.
2. Набока Р.Ю. Механізми державного регулювання формування та розвитку циркулярної економіки: дис. ... канд. екон. наук: 25.00.02. Харків, 2021. 240 с.
3. Руда М., Яремчук Т., Бортнікова М. Циркулярна економіка в Україні: адаптація європейського досвіду. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2021. № 3 (1). С. 212-222.
4. Соціально-економічний розвиток України за 2021 рік. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/infografika/2021/soc_ek_r_Ukr/soc_ek_r_Ukr_12_21.pdf.
5. Аграрне виробництво за рівнем викидів прирівнюється до агросфери. URL: <https://agroexpert.ua/19166-2/>.
6. Використання добрив і пестицидів під урожай сільськогосподарських культур (2021, 2020, 2019 р.). URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/vmod/arch_vmodsg_u.htm.
7. Залунін М.М. Сучасний стан розвитку циркулярної економіки в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 23. С. 166-170.
8. Петренко І. Циркулярна економіка й екологічна відповідальність. *Агробізнес сьогодні*. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/podiia/item/15437-tsyrukuliarna-ekonomika-i-ekolohichna-vidpovidalnist.html>.
9. Який потенціал впровадження переробки відходів сільського господарства? URL: <https://ecolog-ua.com/news/yakyy-potencial-vprovadzhennya-pererobky-vidhodiv-sil'skogo-gospodarstva>.
10. Євчук Х.І. Управління відходами виробництва продукції сільського господарства як об'єкт економічної науки. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 6 (74). С. 29-33.
11. Стоянова-Коваль С.С., Слущкий Є.В. Степаненко С.В. Сучасний стан та тенденції розвитку циркулярної економіки України у контексті світових трендів. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 17. С. 43-48.

References

1. Zvarych, I. (2017). «Circular economy and globalized waste management». *Zhurnal ievropejs'koi ekonomiky*. vol. 16, no. 1 (60), pp. 41-57.
2. Naboka, R.Yu. (2021). *Mekhanizmy derzhavnogo rehulivannia formuvannia ta rozvytku tsyrkuliarnoi ekonomiky*. [Mechanisms of state regulation of the formation and development of the circular economy]. Ph.D. Thesis: 25.00.02. Kharkiv, Ukraine.
3. Ruda, M., Yaremchuk, T., Bortnikova, M. (2021). «Circular economy in Ukraine: adaptation of European experience». *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*. no. 3 (1), pp. 212-222.
4. *Sotsial'no-ekonomichnyj rozvytok Ukrainy za 2021 rik*. [Socio-economic development of Ukraine for 2021]. State Statistics Service of Ukraine. Available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/infografika/2021/soc_ek_r_Ukr/soc_ek_r_Ukr_12_21.pdf.
5. *Ahrarne vyrobnytstvo za rivnem vykydiv pryrvniuiet'sia do ahrosfery*. [Agricultural production is equal to the agricultural sector in terms of emissions]. Available at: <https://agroexpert.ua/19166-2/>.
6. *Vykorystannia dobriv i pestytsydiv pid urozhaj sil's'kohospodars'kykh kul'tur* (2021, 2020, 2019 r.). [Use of fertilizers and pesticides for the harvest of agricultural crops (2021, 2020, 2019)]. Available at: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/vmod/arch_vmodsg_u.htm.
7. Zalunin, M.M. (2019). «The current state of circular economy development in Ukraine». *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*. vol. 23, pp. 166-170.
8. Petrenko, I. «Circular economy and ecological responsibility». *Ahrobiznes s'ohodni*. Available at: <http://agro-business.com.ua/agro/podiia/item/15437-tsyrukuliarna-ekonomika-i-ekolohichna-vidpovidalnist.html>.
9. *Yakyy potentsial vprovadzhennia pererobky vidkhodiv sil's'koho hospodarstva?* [What is the potential of implementing agricultural waste processing?]. Available at: <https://ecolog-ua.com/news/yakyy-potencial-vprovadzhennya-pererobky-vidhodiv-sil'skogo-gospodarstva>.
10. Yevchuk, Kh.I. (2019). «Agricultural production waste management as an object of economic science». *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*. vol. 6 (74), pp. 29-33.
11. Stoianova-Koval', S.S., Sluts'kyj, Ye.V. Stepanenko, S.V. (2022). «The modern state and development trends of circular economy in Ukraine». *Investytsii: praktyka ta dosvid*. no. 17, pp. 43-48. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.17.43>.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2022 р.